

Др Живомир С. Борђевић: ОСНОВНА ПИТАЊА ПРЕОБРАЖАЈА НАШЕГ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

Ја ћу говорити о неким основним питањима која су везана за Нацрт уставних амандмана и за живот нашег друштва или, другим речима, о неким основним питањима која се тичу преображаја нашег друштвено-политичког система. При томе ћу поћи од предложених амандмана, тј. од онога што они садрже, а не од онога што не садрже, а што можда представља више жељу него реалност.

У дискусији о амандманима, а и о нашем друштву, треба одбацити замаглавање ствари, лакирање ситуације и њено улепшавање, играње формулацијама које не значе ништа или значе сасвим супротно од онога што се стварно хоће или што стварно постоји; у исто време треба одбацити драматизовање ствари, где му нема места, нервозу и подстицање ниских инстинката. Треба говорити јасно и отворено, и то о стварним чињеницама, о стварном стању ствари.

Полазећи од изложених принципа, рећи ћу неколико речи, као што сам већ напоменуо, о неким основним питањима преображаја нашег друштвено-политичког система. О неким од тих питања већ сам говорио на другом месту, али не и у овој средини. Међутим, чини ми се, није сувишно поново говорити, чак и на исти начин; ја ћу настојати да кажем и нешто ново.

1. О конституисању Југославије као самоуправне заједнице или о њеном конституисању као заједнице република и покрајина. Прво питање о коме желим да кажем неколико речи је питање у ком се правцу крећу предложене уставне промене: у правцу конституисања Југославије као самоуправне социјалистичке заједнице, или у правцу конституисања Југославије као заједнице република и аутономних покрајина.

У досадашњој дискусији су многи, међу њима и веома одговорни, наглашавали да се уставним променама управо наглашава конституисање Југославије као самоуправне социјалистичке заједнице; да је то оно што преовлађује или што је у једнакој мери изражено као и конституисање Југославије као заједнице република и аутономних покрајина.

На жалост, не могу да се прикључим тим мишљењима. Она су више жеља него реалност. Додуше, у уставним амандманима говори се и о самоуправљању, али оно није конституисано од дна до врха, од организације удруженог рада, радне организације, асоцијације радних организација и општине до аутономне покрајине, републике и Федерације. Оно је у предложеним уставним амандманима управо остало на нивоу организације удруженог рада, дакле, на нивоу погона радне организације.

Насупрот начину на који је изражено самоуправљање, у нацртима уставних амандмана дошла је до пуног изражаја идеја о конституисању Југославије као заједнице република и покрајина, и то претежно као конфедеративне заједнице.

Ако је потребно да се изјасним да ли сам за уставне промене које претежно почивају на конституисању Југославије на идеји самоуправљања или на идеји заједнице република и покрајина, опредељујем се за консти-

туисање Југославије као самоуправне социјалистичке заједнице. Али, то захтева сасвим другачији приступ уставним променама од овог који је дат у предложеним уставним амандманима.

2. *О конституисању Југославије као федеративне или конфедеративне заједнице, или као заједнице са мешовитим елементима.* Друго питање о коме хоћу нешто да кажем јесте питање да ли Југославију треба конституисати као федерацију, конфедерацију или као заједницу састављену од федеративних и конфедеративних елемената.

Сматрам да Југославију треба организовати као федеративну државу са ефикасним савезним органима. Надлежност тих органа може бити релативно мала, чак врло мала. Она може да обухвати само народну одбрану, спољне послове, јединствено тржиште и монетарни систем и, поред наведених области, законодавну регулативу која почива на међународним конвенцијама које обавезују Југославију као целину. Све друго може бити у надлежности република и покрајина. Не треба се плашити различитости у многим областима живота, када се оне већ не могу мимоићи.

Метод рада савезних органа треба да буде у претходном усаглашавању ставова са републикама и покрајинама. Али, они одлуке треба да доносе сами и то без права вета. Друкчије решење води неефикасности, јер је тешко наћи решење одређеног питања са којим ће сви бити сагласни и задовољни.

У погледу ствари које се налазе у надлежности савезних органа, ови органи треба да имају средства и моћ да их ефикасно и остваре, а не да зависе од моћи и средстава република и покрајина. На жалост, у предложеним амандманима централни органи немају никаква средства ниги моћ да остваре надлежност која им је предвиђена.

Али, без обзира које решење буде усвојено у Савезном уставу, оно треба да буде изражено јасним језиком. То данас у амандманима није случај. Не може се, на пример, рећи да је Југославија федеративна државна заједница, а после то негирати многим решењима практичне природе. Ако је Југославија федерација, онда ту идеју треба провести од почетка до краја. Ако је мешавина федеративних и конфедеративних елемената, онда то такође треба јасно рећи. Најзад, ако је Југославија конфедерација, то такође треба недвосмислено изразити.

3. *О аутономним покрајинама као елементу федерализма или конфедерализма и о положају Републике Србије.* Треће питање о коме ћу рећи неколико речи односи се на проблем аутономних покрајина као елемент федерализма или конфедерализма, и на положај Републике Србије у вези с тим. О томе је овде било речи и ја нећу понављати оно што је већ речено, мада то у извесном смислу не могу избећи. Али, мислим да о томе треба још говорити.

Морам да кажем искрено и отворено да се са предложеним статусом Републике Србије у Савезном уставу, а и у предложеним амандманима, не слажем. С тим нису задовољни вероватно и многи други, можда чак сви Срби у Србији или бар већина. Веома добро је познато да у народу већ одавно кружи виц да се Република Србија састоји из две покрајине и „Ужаса“, при чему се под „Ужасом“ подразумева ужа Србија. Може ли се

то стање задржати и даље или чак погоршати уставним решењима која се предлажу?

За мене се питање аутономних покрајина не поставља као ствар везана само за Србију и преко Србије за Југославију. Ако се одржи то стање, онда је јасно сваком, ко хоће јасно да гледа, да Србија као република није равноправна са осталим републикама у Југославији, нити је питање аутономних покрајина принципијелно решено.

Одржавање постојећег стања у будућности у погледу аутономних покрајина и положаја Републике Србије не може се бранити постојањем таквог стања данас и у прошлости. У време када је Југославија била федеративна држава, са доста јаким централним органима, питање физиономије Републике Србије и веза њених аутономних покрајина с њом и савезном државом, представљало је мање осетљиво питање него данас, тј. у време када се Југославија конституише превасходно као заједница република, и то у основи на конфедеративном принципу. У таквој ситуацији Срби имају право да јасно виде своју републику и од њих се не може захтевати да буду мање заинтересовани за своју државу него други народи Југославије.

Неравноправност Републике Србије у вези с аутономним покрајинама у односу на друге републике у Југославији не састоји се у томе што Србија има аутономије, а оне немају, него у томе што питање постојања аутономних покрајина није принципијелно решено и што не постоји уставно-правна могућност дата Савезним уставом да све републике, тј. републике уопште, могу имати аутономне покрајине.

У досадашњој дискусији о уставним амандманима дискусанти са Косова и из Војводине углавном су се изјаснили да не желе да њихове покрајине имају статус република, већ да желе да покрајине чине део Републике Србије. Међутим, у исто време они се грчевито држе предложених уставних амандмана, а у њима се управо изједначавају републике и аутономне покрајине. Ако другови са Косова и из Војводине стварно не желе да покрајине имају положај републике, него да чине део Републике Србије, онда нека се сагласе да је потребна одговарајућа измена уставних амандмана. У противном, њихове изјаве нису искрене.

У току дискусије о уставним амандманима у вези са положајем Републике Србије неко је рекао да су аутономне покрајине богатство Србије а не њен терет. Нека буде тако. Али, нека се стицање тог богатства допусти и другим републикама, нека и оне њему одшкрину врата. То захтева равноправност народа и народности на економском, политичком, националном и другом плану, а тих разлога има на многим местима у Југославији, а не само у Србији.

Пледирајући за јасном физиономијом Републике Србије у оквиру Југославије, не тражим укидање аутономних покрајина у Србији, нити желим да негирам постојање разумног обима њихових права. Такође не тражим конституисање Србије као полицијске и туторске државе, како то хоће неки да прикажу, нарочито са Косова и из Војводине. Не радн се ни о застарелом појму суверенитета. Али, нико није толико глуп да не зна шта је суверенитет, шта је држава, шта је република, а шта је аутономија

покрајина. Свака ствар треба да буде јасно постављена, тј. република треба да буде република, а не недоношче или монструм, аутономна покрајина треба да буде стварно покрајина, а не република. Ако се хоће да аутономна покрајина буде република, онда нека се то јасно и јавно каже, нека се не продаје рог за свећу.

У вези с покрајинама у Србији могло би се и друкчије резоновати. Могло би се, на пример, са истих разлога са којих се тврди да Војводина треба да буде аутономна покрајина показати да јој не треба признати тај статус. Наиме, у прилог томе да Војводина треба да буде покрајина наводи се тзв. историјски разлог, тј. наводи се да је она имала аутономију у време Аустрије и Угарске. Међутим, Војводина се за ту аутономију изборила у оквиру туђе и непријатељске државе. Аутономија је била форма очувања српског идентитета и форма борбе за уједињење са Србијом. Моментом уједињења са Србијом, Војводина, у којој преовлађује српски живаљ, нема више потребе за аутономијом. Јер, није Србија непријатељска држава у чијем се саставу налази Војводина, да би она имала оправдање да се данас бори за аутономију. Дакле, историјски разлог који се наводи за аутономију Војводине говори управо против њене аутономије. Међутим, ја не предлажем укидање аутономности Војводине. Извесни практични разлози говоре за постојање њене аутономије, а не историјски, национални или било који други. Оно за шта се залажем, то је да Војводина, а и Косово, имају стварно статус аутономних покрајина, а не статус републике.

Поставља се питање на који начин разрешити проблем покрајина, њихов однос према републикама и Југославији као целини. Мислим да решење треба тражити на принципијелној платформи.

Прво, у савезном Уставу треба да постоји начелна одредба о могућности да републике у свом саставу могу имати аутономне покрајине, не наводећи које су, као ни то у којој републици се налазе. Јер, не постоје само разлози за постојање аутономних покрајина у Србији, него и у другим републикама. Међутим, када се то питање покрене, онда многи други из тих република постају алергични. Међутим, ако се боримо за права народа и народности на најширем могућем фронту у оквиру Југославије, онда се за њихова права треба борити пре свега у својој средини и својим примером другим показивати правац понашања. Међутим, изгледа да је лакше бити напредан када је реч о туђој републици него када је реч о својој.

Давање могућности постојања аутономних покрајина у свим републикама не значи да се аутономне покрајине морају и формирати. Али, то је принципијелно питање и принципијелно га треба решити, а живот и пракса нека покажу његову конкретну реализацију.

Друго, у савезном Уставу треба да постоји одредба да свака аутономна покрајина даје одређен број представника у савезне органе (председништво, веће народа и др.). У вези с тим, могуће су две солуције: прва, да аутономна покрајина своје представнике делегира непосредно у савезне органе; друга, да их делегира у оквиру делегације републике у чијем се саставу покрајина налази. Пошто Југославија треба, у првом реду, да пред-

ставља заједницу република, друга солуција је доследнија и за републике прихватљивија.

Треће, у Савезном уставу треба да постоји одредба о томе да одређене године (на пример, пете, седме или друге) председник председништва или другог савезног органа постаје представник једне од аутономних покрајина, с тим да временом представник сваке покрајине добије могућност да руководи одређеним савезним органом.

Четврто, уставом републике, која у свом саставу има аутономну покрајину, и законом аутономне покрајине, треба омогућити што већа права аутономним покрајинама, уз задржавање елементарних заједничких ствари у оквиру републике. Посебно, и савезним уставом, и уставом републике, и законом аутономне покрајине, и статутом општине треба омогућити и загарантовати слободно национално испољавање народа и народности, слободну употребу језика и све оно на шта човек као слободно биће треба да има право, поготову у социјалистичком друштву.

У борби за измену уставних амандмана о статусу Републике Србије и аутономних покрајина треба, по мом мишљењу, делегати, представници и функционери Србије да буду јединствени. То због будућности Србије. Јер, не може се предвидети данас како ће се ствари даље развијати. Може се очекивати у догледно време формирање шест или осам независних држава на овом тлу. Разуме се, ја то не желим и мислим да многи не желе али то је могуће, не треба то искључити. Због тога нико нема право, без обзира на своје заслуге у прошлости, да занемари интересе Србије. Јер, Србија је постојала и пре њих, а постојаће и после њих. Србија је постојала и пре социјализма и постојаће и после социјализма. Класе и друштвена уређења се мењају, али народ и земља остају.

У захтеву за равноправним третманом СР Србије не треба уступнути ни пред каквим ауторитетом. Морална страна ствари, комунистичко начело равноправности и једнакости народа и народности, су на страни Србије. На тим идеалима треба истрајати.

Срби немају више право да буду ни наивни ни идеалисти.

4. О испољавању националног осећања и решењу националног питања. Четврто питање о коме бих био слободан да нешто кажем јесте питање националног испољавања у вези с уставном променом.

О националном опредељењу и националној припадности данас се у пас говори свуда и на сваком месту. Тим се питањем баве и појединци и форуми. Прокламује се одређена националност да би се после извесног времена избрисала као да није ни постојала. Помешани су појмови државност и националност, односно неки се труде да свака наша република представља државни израз одређене нације и ту тезу натежу пошто-пото. Заборавља се да једна иста нација може бити организована у две или више држава а да то њиховом заједничком животу не смета. На пример, Савезна Република Немачка састављена је од више држава као федералних јединица и нико се, колико ми је познато, не труди да докаже да грађани који их чине нису Немци него да свака федерална јединица представља државни израз посебне нације.

Ми смо, међутим, дотерали дотле да оне који се осећају Југословенима и који су, по моме мишљењу, најбоље опредељени, прогласимо нео-предељенима, а до пре две-три године нисмо поступали тако. И још горе од тога. Дотерали смо дотле да ономе ко се декларише као Југословен при-качимо етикету унитариста, мада те две ствари у основи немају никакве везе.

Имајући у виду све што се догодило и што се догађа у вези с националном опредељеношћу, мислим да се мора наћи излаз и то стабилан излаз. А он се може наћи само ако се прокламује да је национално осећање лична ствар грађана; а оно то и јесте, и то исто онако као што су то љубав, мржња, понос и друга лична осећања. Ако се призна да је национално осећање оно што грађанин носи у свом срцу у смислу припадности нечему, онда нико нема право да намеће како ће се ко национално осећати. Власти могу регистровати само оно што саопшти грађанин као своју националну припадност, без обзира шта он саопштава: припадност одређеном народу, или региону, или завичају, или ништа. На крају крајева, не видим потребу да грађанин буде испитиван којој националности припада и приморан да се о томе изјашњава. Треба стати на пут појави да се на националним осећањима грађана стиче политичка и друга каријера.

У нацрту амандмана о националном осећању се само овлаш говори. Међутим, мени се чини да у будућем уставу овом питању треба посветити пуну пажњу. Мислим да треба унети одредбу да је национална припадност лична ствар грађанина, тј. његово лично осећање, и загарантовати поштовање тога осећања. Ако оваква одредба не може да се издејствује у савезном Уставу, мислим да треба да нађе места у Уставу Социјалистичке Републике Србије. Нека Република Србија да пример другима како треба третирати национално осећање грађана. Она то може, јер националистички и шовинистички није оптерећена.

5. *О интеграцији радних организација и друштвено-политичких заједница.* Пето питање о коме бих хтео да кажем неколико речи јесте питање интеграције радних организација и друштвено-политичких заједница.

У нацртима уставних амандмана говори се о могућности интеграције, али само радних организација, и не наводи се територија на којој је могућа интеграција. Ако се у уставу јасно не одреди да се интеграција може вршити на територији целе Југославије и то не загарантује и не обезбеди ефикасним средствима, не треба сумњати да ће се интеграција између радних организација углавном вршити у оквиру територије аутономне покрајине и републике. На тај начин ће се свака аутономна покрајина и република затворити у своје границе. Та тенденција је у нас видљива већ одавно, а поготову данас.

Међутим, оно што је од исто тако великог интереса као и интеграција радних организација, то је могућност интеграције друштвено-политичких заједница у оквиру Југославије. У нацрту уставних амандмана се о томе ништа не говори. Напротив, подела Југославије на републике и аутономне покрајине жели се овековечити. Јер, Устав се, према амандманима, може променити само ако се с променом сагласе све скупштине републи

ка и аутономних покрајина. То значи да ма која од осам федералних, односно конфедералних јединица може да спречи промену Устава! Да ли то одговара ономе чему човечанство данас тежи? А оно тежи ка све већој интеграцији, и то и економској и политичкој. Интегришу се у одређеном правцу државе и нације које су до јуче биле у непријатељским односима. Не видим разлога да се Уставом не дозволи интеграција друштвено-политичких заједница у оквиру Југославије. То не може никоме сметати нити представљати опасност за било кога у Југославији сем за оне који имају нечасне намере према њој и народима који у њој живе. Можемо већ данас предпоставити да подељеност народа, којој се данас тежи, неће остати вечна, и да ће неке друштвено-политичке заједнице, у датом тренутку, желети да се уједине. То, на пример, могу пожелети Словенија и Хрватска, или Хрватска и Србија, или неке друге друштвено-политичке заједнице. Јер, оно што данас изгледа немогуће, не мора то бити у будућности. Долазе нове генерације које ће иживети националистичке предрасуде које данашње генерације љубоморно чувају.

На основу реченог сматрам да у уставне амандмане треба да уђу ове допуне: прво, интеграцију радних организација треба омогућити, гарантовати и заштитити на целој територији Југославије.

Друго, треба омогућити слободну интеграцију друштвено политичких заједница у оквиру Југославије; нека то постоји као могућност, па нека живот покаже да ли ће се то остварити или не.

6. О уставном амандману којим би се одредио други град за главни град уместо Београда. Шесто питање, о коме хоћу нешто да кажем, јесте питање доношења уставног амандмана којим би се одредио други град за главни град уместо Београда.

Да би могао да се оствари учињени предлог, потребно је донети још један уставни амандман. Тиме би се, додуже, број амандмана повећао, а њих, као што видимо, има већ приличан број. Међутим, без обзира на то, треба донети и амандман којим би се, у постојећем Уставу, изменила одредба којом је Београд прокламован за главни град Југославије. Новим амандманом треба одредити неко друго место, други град, за седиште самезних органа, било да Југославија буде федеративна или конфедеративна заједница. Тај други град могао би, на пример, да буде Сарајево, јер оно отприлике представља средиште Југославије.

Који разлози говоре за промену главног града Југославије? Говори, пре свега, чињеница да је Београд у многим срединама постао синоним за централизам, унитаризам и великосрпски хегемонизам и шовинизам. Због Београда као главног града други се осећају као да живе у провинцији, а они то неће. Београд као главни град је извор суревњивости и сујете у многим срединама. Због свега тога нека се седиште Југославије пресели у други град ван Србије; нама неће сметати што ћемо постати „провинција”. Одузимањем Београду „славе” и „почасти” главног града нека се уклони и последњи разлог сумње у народ који живи у Србији и оно што се збива у Србији. Уосталом, не мора највећи град у земљи да буде главни град те

земље. Данас има више примера да је неки од мањих градова главни град неке државе. На пример, Вашингтон као престоница САД је мањи од Њу-јорка, а Бразил је изградио потпуно нови град у унутрашњости Бразила — град Бразил и одредио га за главни град, мада постоје други већи градови.

7. *О поистовећености јавне функције и лично-породичне егзистенције јавног функционера.* Седмо питање, о коме ћу говорити, јесте питање поистовећености јавне функције јавног функционера и његове лично-породичне егзистенције у нашем друштву. О овом проблему уставни амандмани не говоре. На први поглед изгледа да то питање нема никакве везе са уставом. Међутим, веза постоји, и то не само са Уставом него са целокупним животом друштва.

У нас су, а и у социјалистичким земљама уопште, изједначени јавна функција и лични (приватни) и породични положај јавног функционера. Наиме, јавна функција представља основни, главни или најчешће једини извор личне (приватне) егзистенције јавног функционера и његове породице. А то се, по правилу, веома негативно одражава на вршење јавне функције, на вршење општедржавних послова. Због сталне бојазни да не изгуби јавну функцију и тиме главни или једини извор лично-породичне егзистенције, јавни функционер је спутан, неслободан или недовољно слободан у својој активности. С једне стране, он се у извесном смислу боји виших функционера, а с друге стране он тежи да се са њима изједначи у функцији. Због тога он често више води рачуна о томе докле ће у функцији стићи, а мање о интересима друштва у име којег врши функцију. То се осећа и данас у раду на уставним променама и дискусији о тим променама. Вероватно би у том погледу много шта изгледало другачије да су јавни функционери у својој активности неспутани опсесијом о свом лично-породичном положају који је нераздвојно срастао са функцијом.

Питање поистовећивања јавне функције и лично-породичне егзистенције јавног функционера није решено, у смислу раздвајања те две ствари, у било којој социјалистичкој земљи. То питање нисмо ни ми решили, мада је у једном моменту живота нашег друштва изгледало да ће се приступити његовом решавању.

Уверен сам да се за ово питање може наћи решење у социјалистичком друштву. Ја ћу рећи којим би правцем отприлике требало кренути.

Пре свега, треба да постоји у социјалистичком друштву извешан број слободних професија којима би могао да се бави јавни функционер, као грађанин, када са било којег разлога престане да врши јавну функцију (на пример, услед оставке, услед смене и др.). Те професије треба да буду стабилно постављене, а не, као што је случај данас, да се на њих гледа као на нужно зло и реликт прошлости.

Друго, треба сачувати или унапред обезбедити радно место на које ће јавни функционер моћи извесно доћи у случају кад престане да врши јавну функцију.

Треће, јавна функција не треба да буде ни основни ни једини извор материјалних средстава за живот јавног функционера и његове породице.

За вршење јавне функције јавни функционер треба да добије само један скроман додатак на доходак који има или је имао из основног радног односа.

Четврто, треба елиминисати професионализам у што је могуће већој мери или га неутралисати горе наведеним и другим мерама. Сасвим неосновано је од политике направљено занимање и то од општинске организације Савеза комуниста до председништва ове организације у савезним размерама. Међутим, људи су и раније вековима водили политику и, колико ми је познато, нису тако чинили.

Низ функција политичког карактера могуће је вршити на аматерској бази или на бази минималне материјалне стимулације. Јер, као што има људи који после радног времена воле да се баве разноврсним активностима (да иду на излет, да играју разне друштвене игре и сл.), тако има људи који ће се после или поред радног времена посветити бављењу политиком. Али, уместо да идемо тим путем у разрешавању питања обављања јавне функције, ми идемо потпуно супротним. Ми повучемо човека са радног места у фабрици или другој организацији и дамо му стан, лични доходак и остало у огромној несразмери са оним што је до тада имао. Разуме се, тај више не жели да се врати на старо радно место. Тај жели да иде само даље, само на већу функцију. Код нас је ноторна ствар да јавни функционер углавном не може добити нижу функцију од оне коју је вршио, него само вишу, изузев ако не погрешити у свом односу према вишим функционерима. Међутим, данас, изгледа, више нико и не грешити.

Закључна напомена. Изгледа да сам превише говорио о Србији. Нисам о њој говорио зато што сам велико Србин, или националиста или шовиниста. Говорио сам због тога што сматрам да Србија као република треба да буде јасно одређена и што треба да буде равноправна са другим републикама у Југославији.

Сматрам за потребно да напоменем да ми у Републици Србији не би требало да се много враћамо у прошлост и да тражимо неке симболе, као што то данас чине у неким другим срединама у Југославији. Не треба да вешамо на одело ни грбове нити да машемо националном заставом. Нама то није потребно. Ми нашу прошлост треба да знамо. Али оно чиме треба да се бавимо, то је да створимо такве услове у којима ће моћи да дође до изражаја стваралачка активност свих наших грађана, без обзира које су националности, одакле су дошли и одакле ће доћи. Треба да се укључимо у модерне токове савременог развоја. За Југославију не треба да се боримо више него други народи Југославије. Јер, то само може да смета. Нека се други боре за Југославију. Верујем да ми у Србији никада нећемо допринети да се Југославија распадне. Напротив, ми ћемо увек бити на бранику те Југославије, као што смо увек и били. Убеђен сам да има снага и у другим срединама које су за Југославију. Дајмо могућност тим снагама да се боре. Време ће у сваком случају бити најбољи судија свачијем ставу и понашању.